

Έθνος και Σχολείο

Εισαγωγή

Η πορεία της ανθρωπότητας είναι μια πορεία συνεχών μετασχηματισμών, ανακατατάξεων και εξελίξεων, αλληλεξαρτήσεων, αλληλοαναιρέσεων και επικαλύψεων γεγονότων και καταστάσεων. Στην πορεία αυτή άνθρωπος και κοινωνία δημιουργούνται παράλληλα και συνυπάρχουν¹. Η εμφάνιση του ανθρώπου, μ' άλλα λόγια, συμπίπτει με τη δημιουργία οργανωμένων σχέσεων πέρα από τις βιολογικές ή ενστικτώδεις, δηλαδή την κοινωνία. Αυτή διαφοροποιείται από την αγέλη των ζώων χάρη στη συνοχή, ενεργό σύνδεση και γενική και συνδυασμένη δράση των μελών της. Στην προσπάθειά της να πετύχει τη συνέχεια στο χρόνο και την ενότητα στο χώρο, μεταλλάσσεται, μετεξελίσσεται και προσαρμόζεται στις εκάστοτε υπάρχουσες ιστορικές συνθήκες, στηριγμένη πάντα σε κανόνες που τη ρυθμίζουν. Οι κανόνες αυτοί δεν είναι παγκόσμιοι, ανιστορικοί και αιώνιοι. Αντίθετα, είναι «σε μεγάλο βαθμό ίδιον μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, μιας δεδομένης ιστορικής περιόδου και κάτω από κατάλληλες υλικές συνθήκες επιδεικνύει ενσυνείδητη μεταβολή και ηθελημένη αλλαγή»². Οι νόμοι αυτοί δικαιώνονται και νομιμοποιούνται μέσα από ποικίλες αξίες και ερμηνείες του κόσμου, δηλαδή μέσα από ιδέες. Άρα, η επιβίωση και η εξέλιξη των κοινωνιών ως δομικών συστημάτων επιτυγχάνεται μέσω μηχανισμών δημιουργίας ιδεών. Με τη σειρά τους αυτοί οι μηχανισμοί επιβάλλουν κανονιστικά πρότυπα συμπεριφοράς που αποσκοπούν στην κοινωνικοποίηση των ανθρώπων, παρέχοντάς τους μια θέση στο κοινωνικό σύνολο και καθιστώντας τους φορείς κοινωνικής κληρονομιάς που θεμελιώνει τη συλλογική ταυτότητα. Με τον τρόπο αυτό «η κοινωνία διδάσκει, μεταδίδει, προάγει και διατηρεί τα πρότυπα της κοινωνικής συμπεριφοράς που προσδίδουν ιδιαίτερο χρώμα και έκφραση στον πολιτισμό της», κατά τον Π. Τερλεξή³, και συγχρόνως παράγει, κατανέμει και ασκεί εξουσία και κοινωνικό έλεγχο.

Ένας από τους θεσμούς αυτούς είναι και το σχολείο. Καθώς, ως θεσμός, πρέπει να νομιμοποιήσει την οικονομική και πολιτική οργάνωση, όπως επίσης και τις κοινωνικές σχέσεις της συγκεκριμένης κοινωνίας, επιχειρεί να κοινωνικοποιήσει τους μαθητές μετατρέποντάς τους σε εύπλαστους κομπορμιστές, ακίνδυνους για την υπάρχουσα κοινωνία, ώστε να προστατεύει το status quo και να συντείνει στη διαιώνισή του. Ο μύθος, λοιπόν, της ιδεολογικής ουδετερότητας του σχολείου καταρρίπτεται. Το σχολείο, δρώντας ως φορέας συντη-

Η Μαρία Αδάμου είναι εκπαιδευτικός

ρητικής ιδεολογίας και επηρεασμού της προσωπικότητας του παιδιού, αποσκοπεί στο να δημιουργήσει υπάκουους, πειθαρχικούς στα κελεύσματα της ιστορικά διαμορφωμένης κοινότητας πολίτες, που θα προσαρμόζονται χωρίς αντίρρηση στον κοινωνικό μηχανισμό και θα βοηθούν, έτσι, στην αναπαραγωγή της συγκεκριμένης κοινωνίας.

Ως εκ τούτου, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι η διαιώνιση του κοινωνικού συστήματος θεωρείται δεδομένη. Παρόλ' αυτά, η εμπειρία καταδεικνύει κατάφορα το αντίθετο. Από τη βιομηχανική επανάσταση, οπότε και δημιουργήθηκε το σχολείο ως αστικός θεσμός —στηριγμένος στην πίστη ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν δικαίωμα πρόσβασης στη μόρφωση— και μετά γινόμαστε μάρτυρες ραγδαίων κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών. Αυτό αποδεικνύει ότι το σχολείο απέτυχε στον ιστορικό του ρόλο ή ότι δε χρησιμοποιήθηκε κατάλληλα από το κοινωνικό σύστημα; Τίποτε από τα δύο· καθώς το εκπαιδευτικό σύστημα δεν είναι ο μόνος φορέας κοινωνικοποίησης, απευθύνεται σε άτομα που δεν είναι *tabula rasa*, απρόσωπα όντα και παθητικοί δέκτες, αλλά διαθέτουν ατομικές προδιαθέσεις και τάσεις διαμορφωμένες κι από άλλους φορείς. Εξάλλου, το εκπαιδευτικό σύστημα, τόσο από την άποψη της δομής του όσο και των κατευθύνσεών του, έχει άμεση σχέση με την κοινωνικο-οικονομική δομή και το γενικότερο πολιτικό πλαίσιο. Κι αυτή ακριβώς η διαντίδρασή τους μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το σχολείο, αν και δεν πρόκειται να αλλάξει την κοινωνία, θα επιδρά πάντα σ' αυτή, δεχόμενο με τη σειρά του τις επιδράσεις της, είτε αναπαράγοντας την υπάρχουσα ιδεολογία είτε συμβάλλοντας στην αλλαγή της. Κι αυτό ακριβώς αποτελεί πηγή αισιοδοξίας.

Επιχειρώντας να αναλύσουμε αυτή τη σχέση της συγκεκριμένης ιστορικής κοινότητας του 20ού αιώνα στο χώρο της Δ. Ευρώπης, του εθνικού κράτους, και του εκπαιδευτικού συστήματος ως μηχανισμού διατήρησης κι αναπαραγωγής του, είναι απαραίτητα κάποια εισαγωγικά στοιχεία που αφορούν στη γενικότερη κατάσταση που επικρατεί στο χώρο αυτό, καθώς διανύουμε το τέλος του αιώνα μας.

Αντιφάσεις του 20ού αιώνα

Η αρχή του εικοστού αιώνα μας βρίσκει μπροστά σε μια ανακεφαλαίωση κι έναν απολογισμό πολιτιστικής υφής. Η παγκόσμια πολιτισμική ηγεμονία της Δύσης φαίνεται να διασαλεύεται. Εθνικά και μορφωτικά κινήματα νέου τύπου εμφανίζονται ως συνέπεια, αφενός, μιας γενικότερης κριτικής στάσης απέναντι στη δύναμη του «Λόγου» και την παντοδυναμία του ανθρώπου και, αφετέρου, της απογοήτευσης που δημιουργείται από τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά αδιέξοδα που συνεχώς αυξάνουν. Τα κινήματα αυτά, που διατείνονται ότι θέτουν ευρύτερους στόχους από τα κλασικά εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα, διακηρύσσουν ότι μπορούν να ανταποκριθούν στα ιδιόμορφα και πρωτότυπα χαρακτηριστικά της παρούσας κρίσης, που αγγίζει τόσο τους ανθρώπους όσο και τα έθνη.

Κι εδώ ακριβώς έγκειται η μεγάλη αντίφαση του αιώνα μας. Λαοί και έθνη, καθώς στρέφονται με αγωνία στις αγνοημένες επί αιώνες παραδόσεις τους προκειμένου να αντλήσουν από κει απαντήσεις στα τρέχοντα προβλήματα, προσπαθούν να διατηρήσουν και να επιτείνουν την κοινωνική ιδιαιτερότητά τους. Την ίδια στιγμή η υδρόγειος τείνει να μετα-

τραπεί σ' ένα «πλανητικό χωριό». Οι εθνικές αντιθέσεις ανάμεσα στους λαούς φαίνονται να εξαφανίζονται όλο και περισσότερο με την ελευθερία των εμπορικών ανταλλαγών, με την ανάπτυξη της παγκόσμιας αγοράς, με την ομοιομορφία των μεθόδων παραγωγής και των τρόπων ζωής που αντιστοιχούν σ' αυτές, με την παντοκρατορία, τέλος, των μαζικών μέσων επικοινωνίας και των δυτικών καταναλωτικών προτύπων.

Έτσι, γινόμαστε συνεχώς έκπληκτοι και αμήχανοι μάρτυρες, αφενός, μιας πρακτικής της οικουμενικότητας χωρίς σύνορα και, αφετέρου, της αναβίωσης εθνοκεντρικών κινήματων, αντιφατικών συμπτωμάτων μιας γενικευμένης κρίσης του εικοστού αιώνα, που θίγει όλους τους τομείς της ζωής λαών κι εθνών, προκαλώντας κοινωνικούς και πολιτιστικούς μετασχηματισμούς, και είναι άγνωστο τι κυφορεί και πού θα καταλήξει. Οι μεγάλες ανακατανομές των οικονομικών δραστηριοτήτων που συμβαίνουν σε διεθνές επίπεδο ή στο εσωτερικό των εθνικών κοινωνιών, όπως επίσης κι ένας διεθνής αναπροσδιορισμός εθνικών και πολιτιστικών ταυτοτήτων⁴ οδηγούν τα εθνικά κράτη σε εσωτερική συσπείρωση, που υπαγορεύεται από τον κίνδυνο να λήψουν να υπάρχουν και να ενεργούν ως ιδιαίτερα συλλογικά υποκείμενα⁵. Τα στρέφουν στην προβολή της συλλογικής ταυτότητας, της εθνικής συνείδησης, που τους προσδίδει ιδιαιτερότητα και ως εκ τούτου δικαιολογεί την ύπαρξή τους και τα νομιμοποιεί, συντείνοντας στη διαίωσίση τους. Και βασικότερο εργαλείο σ' αυτή τη διαδικασία διατήρησης και αναπαραγωγής τους είναι το σχολείο.

Πριν επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε τις σχέσεις που συνδέουν το εθνικό κράτος και το εκπαιδευτικό σύστημα, θα πρέπει να αναφερθούμε εν συντομία σε έννοιες όπως το έθνος, η εθνική συνείδηση, ο εθνικισμός, το κράτος, απαραίτητες για την κατανόηση του υπό ανάπτυξη θέματος.

Έθνος - εθνικό κράτος

Η ιδέα του έθνους στη σύγχρονη και πολιτική έννοιά του είναι ιστορικά πολύ νέα⁶. Δεν μπορούμε να την ανάγουμε χρονικά πριν το 18ο αιώνα, παρότι κάπου κάπου υπήρξαν και προγενέστερες αναφορές. Παλιότερα σήμαινε την «εθνική ενότητα» απλά, ενώ σήμερα σημαίνει την ιδέα της πολιτικής ενότητας και ανεξαρτησίας. Η πρωταρχική σημασία του έθνους είναι πολιτική. Αυτή εξομοιώνει το λαό με το κράτος, σύμφωνα με το πνεύμα της αμερικανικής και της γαλλικής επανάστασης. Το έθνος δεν υπάρχει σε μια υποτιθέμενη «φύση» του ανθρώπου. Είναι κατασκεύασμα των ανθρώπινων πεποιθήσεων και μορφών και δεσμών αλληλεγγύης κι όχι εγγενές στοιχείο της ανθρώπινης ιδιότητας, παρότι κατέληξε σήμερα να φαίνεται ως τέτοιο⁷. Τα έθνη, επομένως, όπως και τα κράτη, αποτελούν ένα τυχαίο ενδεχόμενο κι όχι μια καθολική αναγκαιότητα. Εξάλλου, δεν αποτελούν το ίδιο ενδεχόμενο ούτε μπορούμε να θεωρήσουμε τα δεύτερα ως αναγκαία και ικανή συνθήκη για την ύπαρξη των πρώτων, αν δε θέλουμε να αρνηθούμε τον τίτλο του έθνους στις εθνότητες που είτε δεν απέκτησαν ακόμα μια ανεξάρτητη κρατική υπόσταση είτε συναπαρτίζονται πολυεθνικά κράτη.

Είναι γεγονός ότι κανένα κράτιο δεν μπορεί να προσδιορίσει επαρκώς ποια από τις διαφορετικές ανθρώπινες συλλογικότητες θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως έθνος, γιατί,

εκτός του γεγονότος ότι αυτό είναι πρόσφατο, είναι και επιπλέον προϊόν συγκεκριμένων αναπόφευκτα τυπικών ή περιφερειακών ιστορικών συγκυριών.

Σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία, τα έθνη είναι ιστορικά προϊόντα⁸, αποκνήματα της αστικής τάξης, που συγκροτήθηκαν πάνω στη βάση μιας ενιαίας αγοράς, της καθιέρωσης της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και της κατάργησης των φεουδαλικών περιορισμών στην ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ορίζονται ως ειδικό αστικό φαινόμενο, μια αντικειμενική πραγματικότητα που έχει τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

α) *Ίδια γλώσσα-εθνική γλώσσα*, που είναι το προϊόν της ιστορίας ενός λαού, με δομή που αλλάζει πολύ αργά και που η χρήση της για τη μόρφωση και τη διαπαιδαγώγηση ενός έθνους βοηθά στη διατήρηση ή αναβίωση της εθνικής κληρονομιάς και αποτελεί αποφασιστικό βήμα στη διαδικασία της εθνικής εξέλιξης.

β) *Κοινότητα εδάφους*. Μαζί με το έθνος εμφανίστηκε και μια νέας μορφής πολιτική μονάδα, το κράτος, που το συνόδευε η έννοια της κυριαρχίας. Ο εθνικισμός, ως ιδεολογική έκφραση της ταυτότητας του κράτους-έθνους, επέβαλε τη λογική «ένα κράτος, ένα κυρίαρχο έθνος, μια επίσημη γλώσσα»⁹. Δηλαδή προέβαλε το πολιτικό αίτημα, σύμφωνα με το οποίο τα εδαφικά όρια μιας επικράτειας θα πρέπει να συμπίπτουν με την περιοχή που κατοικείται από ένα μόνο έθνος.

γ) *Κοινότητα οικονομικής ζωής*, η οποία δημιουργείται από τη στιγμή που καταργούνται φραγμοί επιβεβλημένοι από τη φεουδαρχία και ενισχύεται ακόμη περισσότερο με την ανάπτυξη οδικών και άλλων μέσων επικοινωνίας, υλικών προϋποθέσεων, που χωρίς αυτές κανένα έθνος δεν μπορεί να υπάρξει¹⁰.

δ) *Δημιουργία*, στα μέλη ενός έθνους, *κοινής ψυχολογίας και κοινών χαρακτηριστικών*, που συναπαρτίζουν τον εθνικό χαρακτήρα και ορίζουν την εθνική ετερότητα. Η κοινή ψυχική διαμόρφωση βρίσκει την πιο υψηλή της έκφραση στον κοινό πολιτισμό, ο οποίος δεν αποτελεί απλά ένα «δεδομένο». Δεν «κληρονομείται» κι ούτε μεταδίδεται από τη μια γενιά στην άλλη σαν μια απλή μεταβίβαση ιδιοκτησίας. Δεν είναι ζήτημα παθητικής μεταβίβασης κάποιων «αντικειμενικά» υπαρκτών «αξιών», αλλά διαδικασία προσοικειώσης και δημιουργικής επεξεργασίας του εθνικού παρελθόντος¹¹.

ε) Το έθνος, τέλος είναι μια *κοινότητα διαμορφωμένη ιστορικά*, που χαρακτηρίζεται από *σταθερότητα*¹².

Όλα αυτά τα συστατικά στοιχεία του έθνους βρίσκονται σε συνύπαρξη και αλληλεπίδραση. Κανένα μόνο του δεν μπορεί να συγκροτήσει έθνος, αν δε θέλουμε η έννοια του έθνους να είναι ελλιπής. Ούτε, εξάλλου, πρέπει να ταυτίζουμε το έθνος με τη φυλή, τα γένοια ή το κράτος.

Ένα εθνικό κράτος είναι η ιδεώδης και συχνά ακατόρθωτη συμβίωση ενός μοναδικού έθνους κι ενός ολοκληρωμένου κράτους. Και είναι, κατά τους Marx και Engels, το άμεσο αποτέλεσμα μιας διαδικασίας, κατά την οποία ο φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής αντικαταστάθηκε από τον καπιταλιστικό τρόπο, μιας μετάβασης, κατά την οποία η διασπαρμένη φεουδαλική κοινωνία ενώθηκε σιγά σιγά κάτω από την κηδεμονία ενός εμβρυακού, υποτυπώδους κράτους, με αποτέλεσμα την καταστροφή των τοπικών ιδιομορφιών και την απαρχή μιας διαδικασίας τυποποίησης πληθυσμών και τη συνακόλουθη οικοδόμηση συλλογικής ταυτότητας, εθνικής ταυτότητας¹³.

Η ταυτότητα έχει κύριο σημείο αναφοράς το «εμείς», τα διαφοροποιητικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν το συλλογικό υποκείμενο, του προσδίδουν ιδιαιτερότητα και μοναδικότητα και το οδηγούν σε μια συμπεριφορά απόρριψης του αλλότριου και του ανόμοιου, στην οποία υπεισέρχονται ψυχολογικές και κοινωνικές παράμετροι, με απώτερο σκοπό τη δικαιολόγηση και τη νομιμοποίησή του. Η εθνική ταυτότητα έχει χαρακτήρα δυναμικό. Αναπροσαρμόζεται συνεχώς στα πλαίσια μιας διαλεκτικής σχέσης που συνδέει το συγκεκριμένο κοινωνικό σύνολο με τον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο, έχοντας ως βασικά χαρακτηριστικά της τη συνέχεια στο χρόνο και την ενότητα στο χώρο. Η σημασία της δε για την οικοδόμηση, τη νομιμοποίηση και την αναπαραγωγή του συλλογικού υποκειμένου είναι καθοριστική.

Καθώς αποτελεί κριτήριο προσδιορισμού της εθνικότητας, με την οποία συναρτάται η ιδέα του έθνους και η θεσμική του έκφραση, το κράτος ανάγεται σε ιδεολογικό όραμα, που το χαρακτηρίζουν η εναγώνια αναζήτηση εθνικών ιδιαιτεροτήτων στα τυπικά ή βιοματικά στοιχεία της πολιτιστικής ιδιαιτερότητας, η αναγωγή αυτών σε κανονιστικά πρότυπα και η δημιουργία θεσμών για την εγγάραξη αυτών των στοιχείων. Απώτερος στόχος αυτής της διεργασίας είναι η αναπαραγωγή των εθνικών ιδιαιτεροτήτων, η οποία οδηγεί στην αέναη επιβεβαίωση της διαφοροποιητικής λειτουργίας τους. Ιδεολογική δε έκφραση της ταυτότητας του κράτους-έθνους, έκφραση συλλογικής πολιτισμικής συνείδησης, μοχλός απελευθέρωσης και χειραφέτησης ομοιογενών πολιτισμικά πληθυσμών υπήρξε ο εθνικισμός.

Εθνικισμός

Η νέα κρατική κοινωνία, το εθνικό κράτος, οφείλει να αυτοδικαιωθεί. Είναι επίσης υποχρεωμένη να σχεδιάσει και να μεθοδεύσει την πορεία της. Η πορεία αυτή, για να είναι αποτελεσματική, θα πρέπει να εκφραστεί ως κοινός σκοπός και να βιωθεί ως συλλογική ανάταση και πρόοδος, έχοντας αναγκαστικά ως στήριγμα ένα παρελθόν, που ιδεολογικοποιείται σε συλλογική κληρονομιά και προδιαγράφει το μέλλον, που ιδεολογικοποιείται σε συλλογικό πεπρωμένο. Στο πλαίσιο λοιπόν αυτό, το κράτος είναι υποχρεωμένο να κατασκευάσει την παράδοσή του, να την τυποποιήσει, να την αναγάγει σε κεντρικό σύμβολο και να την ιστορικοποιήσει, «ασκώντας μια κεντρική και ενοποιητική συμβολική και ιδεολογική βία», σύμφωνα με τα λεγόμενα του Κ. Τσουκαλά στο άρθρο του «Παράδοση και εκσυγχρονισμός. Μερικά γενικότερα ερωτήματα»¹⁴. Έτσι, τα άτομα-μέλη ενός έθνους δημιουργούν κοινή ψυχολογία και κοινά χαρακτηριστικά που συναπαρτίζουν τον εθνικό χαρακτήρα και πιστοποιούν ότι ένας λαός αποτελεί ξεχωριστή και ευδιάκριτη οντότητα. Η πεποίθηση αυτή της εθνικής ετερότητας αποκρυσταλλώνεται ιδεολογικά ως *εθνικισμός*, σύμφωνα και με τον ορισμό που παρατίθεται στο Λεξικό Κοινωνιολογίας των Ν. Abercrombie, S. Hill και B. Turner (μετ. Α. Κάντας-Σ. Κάντας, επιμ. Π. Τεργλεξής, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1991).

Το συναίσθημα, ωστόσο, που συνδέει μια ορισμένη ομάδα ανθρώπων μεταξύ τους, ώστε αυτή η ομάδα να δρα ως σύνολο, περήφανη για το ομαδικό της παρελθόν και έχοντας πίστη στα πεπρωμένα της για το μέλλον, μπορεί να οδηγήσει σε μια αντίθεση ή περιφρόνηση

ση προς τα έξω της ομάδας άτομα και να σχηματοποιήσει προκατειλημμένες στάσεις ανάμεσα στην εσω-ομάδα και την εξω-ομάδα. Έτσι, ο εθνικισμός μπορεί εύκολα να μετατραπεί σε *εθνοκεντρισμό*, όρο που εισήγαγε στην Κοινωνιολογία ο Σάμνερ (W.G. Sumner) το 1906. Προσανατολισμένοι στο εσωτερικό της χώρας μας, αντλώντας επιχειρήματα αποκλειστικά από το απώτερο ένδοξο παρελθόν και την εθνική μας καταγωγή, οδηγούμαστε σε προκαταλήψεις, σύμφωνα με τις οποίες οι στάσεις μας, τα έθιμα και η συμπεριφορά μας θεωρούνται κατά τρόπο αδιαμφισβήτητο ανώτερα από εκείνα των άλλων ομάδων. Κι αυτή η πίστη τρέφεται με τον εθνικιστικό λόγο¹⁵ και φουντώνει με τον ανταγωνισμό ή και την εχθρότητα προς αυτές. Ο εθνοκεντρισμός δεν είναι νοητός παρά μέσα σ' ένα ολόκληρο σύστημα εθνοκεντρικών ομάδων, που διαφοροποιούνται με την αλληλεπίδρασή τους.

Ο εθνικισμός είναι το είδος του εθνοκεντρισμού που άρχισε να αναπτύσσεται στη Δ. Ευρώπη από το δέκατο έκτο αιώνα και πέρα σχεδόν σαν ένα είδος θρησκείας που έτεινε να αντικαταστήσει την παλιά πίστη στο Θεό και τη μεταθανάτια ζωή. Η εφεύρεση της τυπογραφίας από τον Gutenberg και η συνακόλουθη διάδοση γνώσεων και ιδεολογιών ενίσχυσε παλιούς εθνοκεντρισμούς και δημιούργησε νέους, συντελώντας στη διαμόρφωση του εθνικισμού. «Η στιγμή που γράφονται για πρώτη φορά στην εθνική γλώσσα τα εγχειρίδια ή οι εφημερίδες ή που χρησιμοποιείται η γλώσσα για κάποιον επίσημο σκοπό αποτελεί αποφασιστικό βήμα στη διαδικασία της εθνικής εξέλιξης», σημειώνει ο E.J. Hobsbawm στο βιβλίο του *Η εποχή των Επαναστάσεων 1789-1848*¹⁶.

Την πρώτη του όμως χαρακτηριστική μορφή ο εθνικισμός την πήρε κατά τα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα, με την ώθηση που του έδωσαν η αμερικανική και η γαλλική επανάσταση καθώς και οι ναπολεόντειοι πόλεμοι. Διαμορφώθηκε δε με την κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και τη δόμηση της παγκόσμιας αγοράς ως αναπόφευκτη συνέπεια της διαδικασίας δόμησης των περιφερειακών κοινωνικών σχηματισμών. Συγχρόνως, έξω από το χώρο του σύγχρονου αστικού κόσμου υπήρχαν κινήματα λαϊκής εξέγερσης ενάντια στην ξένη κυριαρχία —που νοούνταν συνήθως ως κυριαρχία άλλης θρησκείας μάλλον παρά διαφορετικής εθνότητας—, τα οποία συχνά φάνηκαν ν' αποτελούν προδρόμους των μεταγενέστερων εθνικών κινήματων, χωρίς παρόλ' αυτά να αποδίδονται στις κινήσεις αυτές έντονα στοιχεία σύγχρονου εθνικισμού.

Επομένως, συγκεφαλαιώνοντας, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ένα ανεξάρτητο εθνικό κράτος, για ν' αυτοδικαιωθεί, να νομιμοποιηθεί και να απαιτήσει την αφοσίωση των πολιτών του, οφείλει να δημιουργήσει μια «εθνικο-κρατική» ταυτότητα, που θα εκφράζεται ως αποκλειστικό και κρυσταλλωμένο ιδεολόγημα. Στο πλαίσιο αυτό είναι υποχρεωμένο να ιδεολογικοποιήσει το παρελθόν του ως συλλογική κληρονομιά και να προδιαγράψει το μέλλον του ως συλλογικό πεπρωμένο. Αναγκάζεται, λοιπόν, να «κατασκευάσει την παράδοσή του, να την τυποποιήσει, να την αναγάγει σε κεντρικό σύμβολο και να την ιστοριοποιήσει» παρεμβαίνοντας κεντρικά κι ενοποιητικά. Αυτή η κεντρική κι ενοποιητική συμβολική βία ασκείται μέσω των κρατικών δικτύων και μηχανισμών, βασικότερος ίσως των οποίων είναι το εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο αποσκοπεί, αφενός, στο να μεταδώσει γνώσεις κι, αφετέρου —το σπουδαιότερο—, να διαμορφώσει και να κοινωνικοποιήσει τα άτομα, με απώτερο σκοπό την επίτευξη κοινωνικής συνοχής κι αποφυγή της ανομίας, ώστε να πετύχει την ευλειτουργία μιας συγκεκριμένης κοινωνίας καθώς και την αναπαραγωγή αυτής.

Κοινωνία - Ευλειτουργία και αναπαραγωγή της

Η κοινωνία, ένα καθολικό, αυτοτελές κι οργανωμένο —επί τη βάσει άλλων από τις βιολογικές κι ενστικτώδεις σχέσεις—σύνολο ανθρώπων, που έχει τη δική του ταυτότητα και διάρκεια στο χρόνο (Τσαούσης), εξελίσσεται αδιάκοπα και επιβιώνει μέσω του μηχανισμού δημιουργίας ιδεών, αξιών και προτύπων συμπεριφοράς, που τη νομιμοποιούν και δικαιολογούν τη θέση και τη δύναμή της. Συγχρόνως τα πρότυπα συμπεριφοράς που προσδίδουν ιδιαίτερο χρώμα κι έκφραση στον πολιτισμό της τα μεταδίδει από γενιά σε γενιά δια της κοινωνικοποίησης των ατόμων, δηλαδή της ενθάρρυνσης των διαθέσεων προς συμπεριφορές που θεωρούνται οι αριμότερες και, αντίθετα, της αποτροπής και καταπίεσης των διαθέσεων προς συμπεριφορές που θεωρούνται επικριτέες και κολάσιμες¹⁷. Απώτερος σκοπός αυτής της διεργασίας είναι η διαίωσιση της κοινωνίας ως δομικού συστήματος· διαίωσιση η οποία επιτυγχάνεται χάρη στη συναίνεση της πλειοψηφίας των κοινωνικών της ομάδων που έχουν κοινά σημεία αναφοράς, κοινά χαρακτηριστικά και στόχους, κοινή κουλτούρα, κοινές αξίες, κοινούς κώδικες επικοινωνίας και κοινούς τρόπους πολιτικής οργάνωσης. Μ' άλλα λόγια, χάρη στην επίτευξη κοινωνικής συνοχής, ενεργούς σύνδεσης και συναρμογής του κοινωνικού συνόλου και την αποφυγή της ανομίας, με την έννοια της απόκλισης από τους κανόνες που ορίζει η κοινωνία και τους σκοπούς που θέτει το κοινωνικό σύνολο. Αυτό διευκολύνεται αν τα άτομα ταυτίζονται με τα σύμβολα της κοινότητας, δεχθούν τους μηχανισμούς διευθέτησης των διαφορών τους με τρόπο ειρηνικό και αναπτύξουν αισθήματα αμοιβαίου σεβασμού, εμπιστοσύνης και περηφάνειας προς ό,τι αντιπροσωπεύει η χώρα τους.

Με τη διαδικασία ένταξης κι ενσωμάτωσης του ατόμου σ' ένα κοινωνικό σύνολο, το άτομο αποκτά μια θέση σ' αυτό, καθώς αποδέχεται την πολιτιστική κληρονομιά, εντάσσεται στο κοινωνικό σύνολο, ταυτίζεται μ' αυτό κι εσωτερικεύει τα κανονιστικά πρότυπά του — απαραίτητα για την επιβίωση και την ειρηνική συνύπαρξη διαφορετικών ή αντίθετων συμφερόντων. Η επίγνωση για το άτομο ότι αποτελεί μέλος μιας ξεχωριστής κοινότητας με δικούς της νόμους, αξίες και σκοπούς είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την ομαλή συμβίωση και την παροχή γνώσης, απ' όπου θα αντλήσει επιχειρήματα για να υποστηρίξει ή απορρίψει τις αξίες που καλείται να προαγάγει ή να υπερασπίσει. Από τη στάση του θα εξαρτηθεί η σταθερότητα του κοινωνικού και πολιτικού συστήματος. Συγχρόνως το άτομο γίνεται φορέας κοινωνικής κληρονομιάς που θεμελιώνει τη συλλογική ταυτότητα.

Η κοινωνικοποίηση, βέβαια, είναι μια διαδικασία διαλεκτικής σχέσης και συνεχών αντεγκλήσεων ανάμεσα στις τάσεις και προδιαθέσεις του ατόμου, αφενός, και το ευρύτερο κοινωνικο-πολιτιστικό περιβάλλον, αφετέρου. Ο συγκεκριασμός αυτών μετουσιώνεται με τον καιρό σε «πρότυπο αναφοράς», που με τη σειρά του προσδιορίζει και διαμορφώνει κατάλληλη πολιτική προσωπικότητα των ατόμων και συντελεί άμεσα στην ευλειτουργία της κοινωνίας και την αναπαραγωγή της. Κάθε νεαρό ανθρώπινο ον είναι ενδεχομένως ένα φιλελεύθερο ζώο κι ένας επαναστάτης (rebel). Όμως ο κάθε κοινωνικός θεσμός με τον οποίο θα έρθει σ' επαφή το άτομο, από την οικογένεια ως το κράτος, θα προσπαθήσει να το κοινωνικοποιήσει μετατρέποντάς το σ' έναν εύπλατο κομφορμιστή¹⁸, ώστε να μην αποτελεί κίνδυνο για την υπάρχουσα κοινωνία. Έτσι, οι θεσμοί —κανονιστικά πρότυπα κοινωνικά

αποδεκτά με βάση το σύστημα αξιών μιας συγκεκριμένης κοινωνίας— τίθενται στην υπηρεσία αναπαραγωγής της περί ης ο λόγος κοινωνίας, δρώντας ως μηχανισμοί παραγωγής, κατανομής, άσκησης εξουσίας και κοινωνικού ελέγχου. Ένας από τους θεσμούς αυτούς είναι και το σχολείο, το οποίο εμφανίζεται ως ο ουσιαστικότερος και κυρίαρχος φορέας κοινωνικοποίησης.

Σχολείο - εθνικό κράτος: οι σχέσεις τους

Ο θεσμός του σχολείου, ο οποίος γεννήθηκε κατά τη βιομηχανική επανάσταση, είναι θεσμός της αστικής τάξης που ευαγγελίστηκε την ισότητα. Κοινωνιολογικές, ωστόσο, προσεγγίσεις της δεκαετίας του '60 —που έχουν θεωρητικό τους υπόβαθρο τον Μαρξ και τον Βέμπερ¹⁹ και οφείλουν τη γέννησή τους στις γενικότερες συνθήκες της εποχής, την απογοήτευση και την αποτυχία των ιδεωδών που πίστεψαν στη διάρκεια του Μεσοπολέμου— τον θεωρούν ως θεσμό της κοινωνικής δομής και της οργάνωσης της οικονομίας. Σύμφωνα με αυτές, η αστική τάξη, προσαρμόζοντας το θεσμό στα συμφέροντά της, κυριαρχεί επί των άλλων τάξεων εξασφαλίζοντας τη διαίωνιση αυτής της κυριαρχίας.

Η εκπαίδευση ενός ανθρώπου αποτελεί στις μέρες μας αναμφίβολα την πολυτιμότερη επένδυσή του και του προσδίδει στην ουσία την ταυτότητά του. Παρέχει στο βιομηχανικό άνθρωπο τη δυνατότητα απασχόλησης, τη χρησιμότητα, την ασφάλεια. Του προσφέρει τον αυτοσεβασμό, την αξιοπρέπεια, συναγωνιζόμενη την καταγωγή, τον πλούτο, τις διασυνδέσεις. Κι αυτή την κουλτούρα, που επικυρώνουν διάφορα πιστοποιητικά²⁰ στη βάση έντιμων, αμερόληπτα διεξαγόμενων εξετάσεων, μόνο το σχολείο μπορεί να μεταδώσει. Έτσι, το μονοπώλιο της νόμιμης εκπαίδευσης, της καθολικά και κεντρικά εγγυημένης γίνεται πολύ σημαντικό και το ιδεώδες της «μόρφωσης» αποβαίνει ένα από τα κύρια εργαλεία και σύμβολα της κρατικής εξουσίας²¹.

Το σχολείο αποσκοπεί στην κοινωνικοποίηση και την κοινωνική ενσωμάτωση του ατόμου με τη μετάδοση επιλεγμένων γνώσεων, ορισμένης παιδείας και γλώσσας, ιδεών, αξιών και προτύπων κυρίαρχων στη συγκεκριμένη κοινωνία. Επιδιώκει τη χειραφέτηση από τον πρωτογενή συναισθηματικό σύνδεσμο του ατόμου με την οικογένειά του και την εσωτερική απ' αυτό ενός επιπέδου κοινωνικών αξιών και κανόνων, το περιεχόμενο της διδασκαλίας διέπεται από αξίες κοινωνικά κυρίαρχες, που στόχο έχουν τη θρησκευτική, ηθική και εθνική διαπαιδαγώγηση μάλλον, καθώς τοποθετούν τη μετάδοση γνώσεων και δεξιοτήτων σε δευτερεύουσα θέση και στοιχειοθετούν, συνακόλουθα, μια συγκεκριμένη αντίληψη για την ερμηνεία του κόσμου, η οποία διέπεται από μια συντηρητική ιδεολογία. Στοιχεία αυτής είναι η λατρεία του παρελθόντος, η πολιτική της νοσταλγίας. Η προσκόλληση στο υπάρχον, στην παράδοση, στην εθνική κληρονομιά, στον τρόπο ζωής του παρελθόντος βοηθά στην ένθερμη υποστήριξη του status quo, καθώς καλλιεργείται η εντύπωση πως μόνο τα δοκιμασμένα πρότυπα του παρελθόντος μπορούν να λύσουν σύγχρονα προβλήματα, τα οποία είναι απλά παραδοσιακές διαταραχές, δυσλειτουργίες.

Με τον τρόπο αυτό διευκολύνεται η κρατική επέμβαση και η χρησιμοποίηση της εκπαίδευσης ως φορέα πολιτικής κοινωνικοποίησης για ιδεολογικούς και καθαρά πολιτικούς

σκοπούς. «Κανείς πια σήμερα δεν αρνείται ότι το εκπαιδευτικό θέμα είναι πολιτικό θέμα», υποστηρίζει η Μ. Ηλιού²², κι ότι «κάθε εκπαιδευτικό σχέδιο ανταποκρίνεται σε κάποιο όραμα κοινωνίας». Ο στόχος αυτής της διεργασίας, όπως μας τον παρουσιάζει η Άννα Φραγκουδάκη²³, είναι η απόκτηση από τους νέους συναισθήματος συμμετοχής στο εθνικό σύνολο, στο πολιτικό σύστημα οργάνωσης της κοινωνίας, ένταξης στο οικονομικό σύστημα οργάνωσης και —το σημαντικότερο— επιμερισμού εργασίας²⁴. Μ' άλλα λόγια, το εκπαιδευτικό σύστημα είναι ο μεσολαβητής, το κέντρο διαλογής, που άλλους θα κατευθύνει στα επαγγέλματα που έχουν ικανοποιητικό παρόν και μέλλον και άλλους θα στείλει στα επαγγέλματα με χαμηλότερο οικονομικό και κοινωνικό αντίκρουσμα, ασκώντας λειτουργία κάθε άλλο παρά αντικειμενική και κοινωνικά ουδέτερη.

Το σχολείο, επομένως, απανταχού της υψηλίου νομιμοποιεί την οικονομική και πολιτική οργάνωση και τις κοινωνικές σχέσεις της συγκεκριμένης κοινωνίας, όπως υποστηρίζει ο Βέμπερ, η οποία για τη διατήρηση και την αναπαραγωγή της επιβάλλει «σημασίες», δηλαδή ιδέες, αξίες, αντιλήψεις αξιολογήσεις ως νόμιμες, επίσημες και κυρίαρχες²⁵ μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος. Το πιο σημαντικό, ωστόσο, δεν είναι ότι μεταδίδει την «κυρίαρχη παιδεία», δηλαδή την παιδεία της κυρίαρχης τάξης, αλλά ότι μεταδίδει το μήνυμα πως η κυρίαρχη παιδεία είναι η μόνη νόμιμη και πείθει τα άτομα να υιοθετήσουν αξίες, συνήθειες και τρόπους συμπεριφοράς που τα προσαρμόζουν στους κοινωνικούς ρόλους που πρόκειται να ασκήσουν.

Επομένως, το εκπαιδευτικό σύστημα και την εκπαίδευση γενικότερα θα πρέπει να τα δούμε μέσα στα πλαίσια των ιδεολογικών ρευμάτων, της κοινωνικής δομίσωσης, της ταξικής συστάσεως, της πολιτικής οργάνωσης και της οικονομικής αναπτύξεως της κοινότητας²⁶. Δηλαδή, το εκπαιδευτικό σύστημα μπορεί να διαφωτίζει, να ετοιμάζει τους ανθρώπους για την αλλαγή αλλά επίσης και να συσκοτίζει τις μάζες ή να τις προετοιμάζει να δεχθούν και να δικαιολογήσουν το status quo. Μ' άλλα λόγια, ο χαρακτήρας και ο αντίκτυπος της εκπαίδευσης θα εξαρτηθεί από το γενικότερο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο. Κι επειδή οι ανάγκες του βιομηχανικού κράτους στην εποχή μας είναι πιεστικές, η εκπαίδευση ακολουθεί τους γενικότερους προσανατολισμούς που επιβάλλει ο βιομηχανικός πολιτισμός. Το κοινωνικό μας σύστημα χρειάζεται ανθρώπους που πιστεύουν πως είναι ελεύθεροι και ανεξάρτητοι, που προσαρμόζονται χωρίς αντίρρηση στον κοινωνικό μηχανισμό και κατευθύνονται χωρίς τη χρήση απροκάλυπτης βίας, ανθρώπους που άγονται και φέρονται χωρίς προσανατολισμό και στόχους — κι όλα αυτά για το «καλό» τους. Η απροκάλυπτη εξουσία μεταμορφώνεται στη συγκεκριμένη εξουσία της υποβολής και του πειθαναγκασμού. Αν, λοιπόν, ο άνθρωπος της εποχής μας θέλει να προσαρμοστεί, πρέπει να του καλλιεργήσουν την αυταπάτη ότι όλα γίνονται με τη συγκατάθεσή του, ανεξάρτητα αν όλα του επιβάλλονται από μια έντεχνη χειραγώγηση. Έτσι, η κοινωνία μας ανάγει τον καταναγκασμό στο επίπεδο μιας ηθικής αξίας και προετοιμάζει τα άτομα από την παιδική τους ηλικία να τον δεχθούν «ελεύθερα», δια μέσου της διαδικασίας της μόρφωσης²⁷. Κι έτσι, ενώ, σύμφωνα με τον William Godwin²⁸, «το ουσιαδές μιας σωστής παιδείας είναι να μάθει κανείς να σκέπτεται, να συζητεί, να θυμάται και να θέτει ερωτήσεις» και, κατά τον Sartre, «να μαθαίνεις είναι να αμφισβητείς», η εκπαίδευση οδηγεί στην υπερεκτίμηση της στάσης της παθητικής παραδοχής. Γι' αυτό, «το πλαστό, το γυμνασμένο, το πειθαρχικό, το κατα-

πιεστικό, το ανελεύθερο παιδί», παρατηρεί ο παιδαγωγός Neil, «το βρίσκει κανείς σ' όλον τον κόσμο. Δε χρειάζεται παρά να ριζούμε μια ματιά γύρω μας. Κάθεται σ' ένα άβολο θρανίο μέσα σ' ένα άβολο σχολείο»²⁹. Ένα τέτοιο παιδί είναι πειθήνιο, υπακούει κατά λέξη σ' αυτό που θεωρεί αυθεντία, φοβάται την κριτική κι επιθυμεί σχεδόν φανατικά να είναι τυπικό, συμβιβαστικό και φυσιολογικό. Αποδέχεται ό,τι του διδάσκουν σχεδόν χωρίς αντίρρηση και θα μεταβιβάσει στα παιδιά του όλα του τα κόμπλεξ, τους φόβους και τις απογοητεύσεις. Αυτό το υπάκουο παιδί αργότερα θα κάθεται σ' ένα πιο άβολο γραφείο μιας επιχείρησης ή στον πάγκο εργασίας ενός εργοστασίου. Έτσι πετυχαίνεται ο κοινωνικός καταμερισμός εργασίας και η κοινωνική συντήρηση, ενώ νομιμοποιείται η άσκηση εξουσίας και κοινωνικού ελέγχου.

Στην υπηρεσία αυτού του σκοπού μπαίνουν:

α) *Τα προγράμματα διδασκίας ύλης*. Καθώς, σύμφωνα με τον Π. Τερεξή³⁰, ο έλεγχος τους από μέρους του κράτους είναι από τις αποτελεσματικότερες μεθόδους επηρεασμού της διαδικασίας πολιτικής κοινωνικοποίησης, η επιλογή της ύλης γίνεται πολύ προσεκτικά, με βασικό χαρακτηριστικό της τους εθνικούς σκοπούς. Το παρελθόν ηρωποιείται, παραλείπονται πράξεις και γεγονότα που αμαυρώνουν την εικόνα των προγόνων, προωθείται η αρχαιολαγνεία, ο εθνοκεντρισμός, το όραμα της «εθνικής καθαρότητας», το ιδεώδες του «μονοεθνικού κράτους», ο χωρισμός των λαών σε «ανώτερους» και «κατώτερους», όλα δηλαδή τα στοιχεία της ιδέας της «εθνικής ταυτότητας». Προβάλλεται η ομοιογένεια και τα απαράλλαχτα μέσα στους αιώνες χαρακτηριστικά του έθνους. Η εθνική ομάδα, που υπάρχει πέραν της ιστορίας, περιγράφεται πολιτισμικά ίδια κι αναλλοίωτη από την πιο μακρινή αρχαιότητα, συνθέτοντας το υπόβαθρο μιας εθνικής ταυτότητας, που οι φορείς της υπεραξιολογούν, χρησιμοποιώντας την ως υποκατάστατο της αυτοεικόνας τους. Κι αυτό δεν είναι τυχαίο. Απώτερος σκοπός αυτών των αναπαρασάσεων, που σημειωτέον έχουν μεγάλη ανθεκτικότητα, είναι και η κατασκευή μιας εικόνας μεγάλης ενότητας, που υποβάλλει σε αρνητική αξιολόγηση όλες τις κοινωνικές και πολιτικές διαφορές και συγκρούσεις. Έτσι, κατασκευάζεται η εικόνα ενός έθνους μυθικού, σε αντίφαση με την πραγματικότητα, που καλλιεργεί μια αρνητική αξιολόγηση του παρόντος, όπου είναι φανερές οι αλλαγές, οι επιδρομές, η εξέλιξη. Έτσι, επιτυγχάνεται η έμπνευση θαυμασμού στις ιδιαίτερες ικανότητες της εθνικής ομάδας και η εμφύσηση πίστης και υποταγής προς την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, το κατεστημένο ή το πολίτευμα, αφού «το ιστορικό, το πατριδολογικό, το πολιτιστικό γενικά, και το πολιτικό είναι στενά δεμένα»³¹.

β) *Οι διάφορες τελετουργικές διαδικασίες*. Τα σύμβολα, οι τελετουργίες ή οι απλές συλλογικές τελετές είναι, σύμφωνα με τον E.J. Hobsbawm³², «τα μόνα στοιχεία που δίνουν μια απτή πραγματικότητα σε μια, κατά τα άλλα, φανταστική κοινότητα» και μπορούν, έτσι, να ενεργοποιήσουν τις κοινωνικές ομάδες. Στοχεύουν δε στη σκόπιμη μεταλαμπάδευση της ιδεολογίας του πολιτικού συστήματος και στην ισχυροποίηση των αισθημάτων σεβασμού προς την ιδέα του έθνους, του πολιτεύματος ή της κυβερνήσεως, βοηθώντας το παιδί, μέσω της συμμετοχής του σ' αυτές, να ταυτιστεί με την ομάδα, για την οποία κάθε μέλος της νιώθει περηφάνεια.

γ) *Οι δάσκαλοι*, ως βασικοί φορείς πολιτικών γνώσεων και προτύπων συμπεριφοράς, που επιδρούν άμεσα στον πολιτικό προσανατολισμό του παιδιού.

δ) Κάποιες *ψυχολογικές αντιδράσεις* που δημιουργεί το σχολικό περιβάλλον και που είναι έμμεσοι παράγοντες επηρεασμού του πολιτικού χαρακτήρα του παιδιού.

Παρόλ' αυτά, ο ρόλος της εκπαίδευσης δεν μπορεί να είναι μονοσήμαντος. Το σχολείο, ως θεσμός, ακολουθεί τον κανόνα στον οποίο υπόκεινται όλοι οι θεσμοί και οι κοινωνικοί μηχανισμοί. Διαπλάθεται και εξελίσσεται μέσα από διαρκείς αλληλεπιδράσεις και αναμετρήσεις. Δεν μπορούμε να περιοριστούμε στην αποδοχή της μονόπλευρης άποψης ότι η εκπαίδευση ενισχύει, υποβοηθεί ή συντηρεί τους κυρίαρχους κοινωνικούς μηχανισμούς και, εντέλει, συντελεί στην παγίωση του υπάρχοντος κοινωνικού καθεστώτος, αν δε θέλουμε να υιοθετήσουμε την ντετερμινιστική αντίληψη για το ρόλο της, «η οποία θα περιόριζε στο έπακρο την ελευθερία και τις ενέργειες της ανθρώπινης βούλησης»³³. «Δάσκαλοι και μαθητές δεν είναι απρόσωπα όντα, ρομπότ, πειθήνιοι μεταβιβαστές και παθητικοί δέκτες. Επεμβαίνουν με τον τρόπο τους στη διαδικασία μετάδοσης της γνώσης και στις κατευθύνσεις της κοινωνικοποίησης. Αποτελούν κι οι ίδιοι ουσιαστικές παραμέτρους της εκπαιδευτικής διαδικασίας», υποστηρίζει η Μ. Ηλιού³⁴, ενώ συγχρόνως μετέχουν στο συγκεκριμένο, εσωτερικά διαφοροποιημένο χώρο, μέσα στον οποίο λειτουργεί το εκπαιδευτικό σύστημα.

Συμπέρασμα

Είναι αφέλεια, λοιπόν, να πιστεύει κανείς ότι το σχολείο θ' αλλάξει την κοινωνία. Τη θέση αυτή φαίνεται να τη συμμερίζεται κι ο Αλ. Δελμούζος, του οποίου τα λόγια «τα αναγνωστικά θα τα φέρει η ανάγκη» δείχνουν την άποψή του ότι το σχολείο πάντα ακολουθεί, ποτέ δεν είναι στην πρώτη γραμμή των εκπαιδευτικών αγώνων και εξαρτάται από την κοινωνική πρόοδο και ανάπτυξη. Ωστόσο, επιδρά στην κοινωνία είτε αναπαράγοντας την υπάρχουσα ιδεολογία είτε ως παράγοντας αλλαγής, αν οι υπάρχοντες κοινωνικοί φορείς του δίνουν αυτή τη δυνατότητα, αποτελώντας, έτσι, και παράγοντα πρόβλεψης της επιτυχίας ή αποτυχίας των δημοκρατικών διεργασιών, καθώς, σύμφωνα με αποτελέσματα διάφορων εμπειρικών ερευνών, αποτελεί ένα είδος κοινωνικού μετασχηματισμού και θεωρείται πολύ μεγαλύτερης σημασίας απ' ό,τι η κοινωνική θέση, η θρησκεία, το επάγγελμα ή το εισόδημα.

Το εκπαιδευτικό σύστημα και οι αρχές πάνω στις οποίες στηρίζεται είναι συνήθως δύσκαμπτα³⁵. Η διοίκηση συνήθως αδρανή. Οι εκπαιδευτικοί φοβούνται ότι θα βρεθούν εκτεθειμένοι ανάμεσα σε αντιφατικές απαιτήσεις και προσδοκίες. Τα κόμματα υποτάσσουν το εκπαιδευτικό στα προβλήματα τακτικής και οι ίδιοι οι γονείς αντιδρούν στην καινοτομία, γιατί οι φιλοδοξίες που προβάλλουν στα παιδιά τους στηρίζονται σε ξεπερασμένα πρότυπα. Παρόλ' αυτά, η σχέση της κοινωνίας και του σχολείου είναι διαλεκτική, αμφίδρομη, δυναμική. Το εκπαιδευτικό σύστημα μπορεί να διαφωτίζει, αλλά και να συσκοτίζει, μπορεί να ετοιμάζει τους ανθρώπους για την αλλαγή, μπορεί και να τους προετοιμάζει να δεχθούν και να δικαιολογήσουν το status quo. Ο χαρακτήρας και ο αντίκτυπος της εκπαίδευσης θα εξαρτηθεί από το γενικότερο πολιτικό πλαίσιο. Γιατί τα εκπαιδευτικά θέματα είναι πρωτίτως πολιτικά.

Υποσημειώσεις

1. «Ο άνθρωπος δεν υπάρχει πριν ούτε υπάρχει χωρίς την κοινωνία», υποστηρίζει η α. Φραγκουδάκη στο βιβλίο *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1985, σελ. 13.
2. Ch. Anderson, *Προς μια Νέα Κοινωνιολογία*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1986, σελ. 50.
3. Π. Τερέξης, *Πολιτική Κοινωνικοποίηση - Η Γένεση του Πολιτικού Ανθρώπου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1975, σελ. 16.
4. Α. Λιάκος, «Βαλκανική κρίση κι εθνικισμός», στο βιβλίο *Ο Ιανός του Εθνικισμού και η Βαλκανική Πολιτική*, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα, 1993, σελ. 12.
5. Β. Κοροβίνης - Θ. Ζιάκας, *Αναζητώντας μια θεωρία για το Έθνος*, εκδ. Εκάτη, Αθήνα, 1988, σελ. 14.
6. E.J. Hobsbawm, *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*. εκδ. Ινστιτούτο του βιβλίου Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1994, Μετ. Χρ. Νάντρις, σελ. 26.
7. E. Gellner, *Έθνη-Εθνικισμός*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1983, Μετ. Δώρα Λαφαζάνη, σελ. 29.
8. G. Politzer, G. Bess, M. Caveing, *Βασικές Αρχές της Φιλοσοφίας*, εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα, Μετ. Δ. Μαλέα, σελ. 596.
9. Δ. Λιθοξόου, *Μειονοτικά ζητήματα και εθνική συνείδηση στην Ελλάδα*, Β΄ έκδοση, εκδ. Λεβιάθαν, Αθήνα, 1992, σελ. 9.
10. G. Politzer, G. Bess and M. Caveing, *όπ.π.*, σελ. 573.
11. Β. Κοροβίνης - Θ. Ζιάκας, *όπ.π.*, σελ. 22.
12. Το έθνος ορίζεται κατά τον Στάλιν ως «μια ιστορικά εξελιγμένη, σταθερή κοινότητα γλώσσας, εδάφους, οικονομικής ζωής και ψυχολογικής σύστασης που εκδηλώνονται σε μια πολιτισμική κοινότητα». I. Stalin, *Marxism and the National and Colonial Question*, 1η έκδ., 1912, σελ. 12.
13. «Η εθνική ταυτότητα δεν αποτελεί σταθερή ουσία των ανθρώπων, που την αποκτούν αυθόρμητα», σημειώνει ο Α. Λιάκος στο κείμενο του «Βαλκανική κρίση κι Εθνικισμός» που περιλαμβάνεται στο βιβλίο *Ο Ιανός του Εθνικισμού και η Βαλκανική Πολιτική*, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα, 1993, σελ. 19. Από τη στιγμή που (οι άνθρωποι) θα αντιληφθούν την ανάγκη αποχρυστάλλωσης των διαφορών τους με τους γύρω τους και τη συνακόλουθη ανάγκη συνάρθρωσής τους σε μια εθνική ταυτότητα, θα ανακαλύψουν ενδόξους προγόνους, το λαϊκό τους πολιτικό και τα δημοτικά τους τραγούδια, θα οικειοποιηθούν τοπωνύμια, μνημεία, θα επέμβουν αποκαθαίροντας τη γλώσσα τους.
14. Κ. Τσουκαλάς, «Παράδοση και Εξουγχρονισμός. Μερικά γενικότερα ερωτήματα», στο βιβλίο *Ελληνισμός - Ελληνικότητα, Ιδεολογικοί και Βιοματικοί Άξονες της Νεοελληνικής κοινωνίας*, επιμέλεια Δ.Γ. Τσαούση, εκδ. Εστία, Αθήνα, 1983, σελ. 44.
15. Κατά τον Α. Μανιάνη—στο κείμενο του «Εθνικός λόγος: Χθες-Σήμερα», στο βιβλίο *Ο Ιανός του Εθνικισμού και η Ελληνική Βαλκανική Πολιτική*, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα, 1993, σελ. 67— «ο λόγος αυτός δεν επιδιώκει να πείσει ή να πλάσει συνειδήσεις, αλλά να διεγείρει, να εξάψει και τέλος να φανατίσει, απευθυνόμενος στο θυμικό κι όχι στη λογική των ατόμων, προκειμένου να επιτύχει τον εθνεγερτικό του σκοπό».
16. E.J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Επαναστάσεων 1789-1848*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1990.
17. Τερέξης Π., *Πολιτική Κοινωνικοποίηση. Η Γένεση του Πολιτικού Ανθρώπου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1975, σελ. 16.
18. Christian Bay, «Political and Apolitical Students, Facts and Search of Theory», *Journal of Social Issues*, Vol. 23, July 1967, σελ. 91.
19. Η Α. Φραγκουδάκη στο έργο της *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης. Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1985, σελ. 158, υποστηρίζει ότι η ριζοσπαστική κοινωνιολογία—που γεννήθηκε στις ΗΠΑ τη δεκαετία του '60 από την ανάγκη εξήγησης της κοινωνίας συνολικά και, μέσα στην πολυπλοκότητά της—δημιούργησε ένα είδος επιστροφής στις θεωρητικές πηγές του Κ. Μαρξ και του Μ. Βέμπτερ και συνδέθηκε ή μάλλον πήγασε από τις γενικότερες κοινωνικές συνθήκες.
20. Ch. Anderson, *όπ.π.*, «Τα σχολεία χρησιμοποιούν πρωτίστως ως υπηρεσίες επιλογής και έκδοσης τίτλων σπουδών, που έχουν ως έργο τους την ταξινόμηση και το χαρακτηρισμό των ανθρώπων και δευτερευόντως ως υπηρεσίες κοινωνικοποίησης, που έχουν ως σκοπό την αλλαγή των ανθρώπων».
21. E. Gellner, *Έθνη και Εθνικισμός*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, Οκτώβριος 1992, Μετ. Δ. Λαφαζάνη, σελ. 73.
22. Μ. Ηλιού, *Βήματα Εμπρός-Βήματα Πίσω*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1991.
23. Α. Φραγκουδάκη, *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1985, σελ. 170.

24. Ο Ν.Α. Πουλαντζάς στο βιβλίο του *L'État, le Pouvoir, le Socialisme*, Quadrige Presses, Universitaires de France, Paris 1978, σελ. 39, επισημαίνει τη μεγάλη σημασία που έχει το σχολείο, ως κρατικός ιδεολογικός μηχανισμός, στην αναπαραγωγή του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας μέσω του ρόλου του να εκπονεί, να ενσταλάζει και να αναπαράγει την κυρίαρχη ιδεολογία.

25. P. Bourdieu — J.C. Passeron, *Les Héritiers*, εκδ. Minuit, Paris, 1964.

26. Π. Τερεξής, *Ο ανταρχικός άνθρωπος*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1975, σελ. 131.

27. Α.Κ. Νάσιουτζιτς, «Ο καταναγκασμός», *Το Βήμα*, 29 Ιανουαρίου 1973.

28. W. Godwin, *Philosophie de la justice et de la liberté*, Paris, 1797.

29. A.S. Neil, *Θεωρία και πράξη της αντιανταρχικής εκπαίδευσης*, Β' έκδ Μπουκουμάνη, Αθήνα, 1972, Μετ. Κ. Λάμπρου.

30. Π. Τερεξής, *Πολιτική Κοινωνικοποίηση. Η γένεση του Πολιτικού Ανθρώπου*, όπ.π.

31. Κ. Καλαντζής, *Διδακτική των Ειδικών Σχολείων*, εκδ. Καραβίας, Αθήνα, 1973, σελ. 155.

32. E.J. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, εκδ. Ινστιτούτο του Βιβλίου. Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1994, Μετ. Χ. Νάντρις, σελ. 100.

33. Γ. Καραφύλλης, «Κοινωνικοί αποκλεισμοί», *Το βήμα των κοινωνικών επιστημών*, τεύχος 15 (Δεκέμβριος 1994), σελ. 126.

34. Μ. Ηλιού, *Εκπαιδευτική και Κοινωνική Δυναμική*, εκδ. Πορεία, Αθήνα, 1988, σελ. 262.

35. Π. Τερεξής, όπ.π., σελ. 154.